

Մանանայի, խիճերու, քարի, ցորենի եւ ասոնց նման բաներու անձրեւին պատճառն ի՞նչ է.

— Նախ, հովին սաստկութիւնը, որ գետնին երեսը կելնէ ու զանազան նիւթեր մինչեւ բարձր տեղուանք հանելէն ետեւ՝ վար կթափէ անձրեւի հետ.

Երկրորդ, երբեմն հրաբուխները իրենց բերնէն քար, փոշի, մոխիր կժայթքեն, որ նորէն գետին կթափին:

Այրարատայ քովերը 1727-ին եկած մանանայի անձրեւը տեսակ մը մամուռ կամ լոռ (*kounali*) էր:

Գորտի ու ձկներու անձրեւին պատճառն ի՞նչ է.

— Հովին սաստիկ բռնութեամբը այն կենդանիները երբեմն մինչեւ շատ բարձր տեղեր կը վերանան, ու հովը իջնալու ատեն իրենք ալ վար կթափին:

Խ Ո Ր Հ Ր Գ Ա Ծ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Վ Ե Ր Ա Յ

Երբ նուրը նկատողութեամբ մի աչքներս ձգեմք իսկզբանէ անտի պատրաստուած բընութեան բոլոր եղելութեանցը վերայ, իսկոյն կտեսնեմք որ Նախախնամութիւնը մարդկային ազգիս վիճակը բարւոքելու համար՝ իւր ստեղծած բազմատեսակ օրինակներէն իզատ՝ հանապազօրեայ գաղափար մի եւս թողեր է մեր աչքին առջեւ:

Այս սքանչելի գաղափարը մարդկային կեանքը սուսածն է, որով մարդս ծննդենէն մինչեւ իմահ բիւրաւոր առարկաներու կհանդիպի, եւ յորում ամենայն չարութիւնք եւ բարութիւնք պատահելով՝ իբրեւ ճշմարիտ ու փորձուած եղելութիւնք՝ օրինակ կդառնան թէ՛ նոյն ժամանակի մարդկանց եւ թէ՛ ապագայից համար:

Նախախնամութեան սահմանած այս սքանչելի օրինակին արժողութիւնն ու օգուտը՝ մարդիկ շատ ուշ սկսան հասկանալ ու յարգել. այս պատճառաւ հին մարդկանց շատերը՝ նոր ոտք ելած տղայի մը պէս դէպի այն ծովը կվազէին, ուր իւրեանց նախնիքը հաղարաւոր սխալական դիպումներով, կամ անձամբ անձին փորձել ուղելով՝ մտեր ու անհետացեր էին նորա անյատակ անդունդներուն մէջ:

Եօթնեւտասներորդ դարուն՝ երբ եւրոպայի մէջ ուսումն ու գիտութիւնը աշխարհաշէն մարդկանց ձեռք սկսաւ աշխարհի չորս կողմը տարածուիլ, երբ ընկերական եւ քաղաքական վիճակը սկսաւ բարեկարգուիլ, երբ աշխարհիս նախնի ընակչաց գործերը հին ազգաց մատենադարաններէն սկսան հաւաքուիլ, եւ իբրեւ պատմութիւն՝ տպագրութեամբ սփռիլ ընդ ամենայն երկիր, եւ երբ կարգալով տեսան որ ապագայք շատ անգամ նոյնպիսի սխալանաց հանդիպեր ու վնասներ կրեր են, ինչպէս որ քանի մը տարի յառաջ իւրեանց նախնիքը, իսկոյն իմացան որ կենցաղօգուտ գաղափարներուն մէկը, — մանաւանդ թէ գլխաւորը, — այսինքն մարդուս անցեալ կենաց եւ վարուց ճիշդ նկարագիրը՝ երեսի վերայ մնացած է հին ժամանակի տգիտութեան վարագուրին տակ. ուստի եւ սկսան մեծ եռանդով իրենց ձեռք բերած տեղեկութեանցը համեմատ՝ արժանաւոր նախնեաց վարքը գրելով՝ վերստին կենդանացնել աշխարհիս մէջ նոցա արժանայիշատակ գործերը, եւ միանգամայն օրինակ թողուլ ապագայիցս:

Եւ ահա այս աշխատութիւնը կենսագրութիւն կկոչուի: Ամենէն առաջ տեսնեմք թէ

ի՞նչ է կենսագրութեան նշանակութիւնն ու
օգուտը:

Կենսագրութիւնն ըստա՞ծ բարդ բառը կեանք
եւ գիր բառերէն բաղկացած է: Որ մարդուս
վարուց կամ կենացը մէջ պատահած գործե-
րը գրի անցընել կնշանակէ: — Այս բնիկ նշա-
նակութեանն զատ՝ կենսագրութիւն կըսուի

ա) Գտնել հետաքրքրութեամբ, ստեղծա-
գործել յիշատակարանաց եւ աւանդութեանց
ձեռքով: Եւ գրել խղճմտանքով սր եւ իցէ
մարդոյ վարքը:

բ) Յարութիւն տալ պատմական կենսա-
գրութեամբ մը ւնի չքացեալ մարդոյն՝
որ իւր սր եւ իցէ գործողութեամբը օգտա-
կար կհամարուի ապագայից: Եւ

գ) Գծագրել ու պատկերացնել զնա այն-
պիսի կատարեալ ձեւակերպութեամբ, որ
ընթերցողին երեւակայութեանն առաջեւ
բան մի պակաս չմնայ նորա կենդանութեան
Ժամանակը պատահած երեւելի դէպքերէն:

Հին եւ նոր ազգաց պատմութիւնը՝ որ
անցեալ եղելութիւնները մեր առջեւ կըն-
դէ: սկզբէն մինչեւ վերջը գրեթէ սրբան
նոր մարդիկ՝ ւնեցան նոր դէպքեր ու փոր-
ձանքներ կնկարագրէ: որով երեւելի մարդ-
կանց կենսագրութեանը մեծ պակասութիւնը
կլեցընէ: Եւ ահա այս պատճառաւ «Բոլոր
մարդկային ազգի անցեալ պատմութեանը
վրայ, կըսէ Փասքալ: պէտք է նայիլ որպէս
մէկ մարդու անցելոյն վրայ, որ ինչքան
փորձուի ու ինքզինքը կատարելութեան մէջ
կարծէ: ւնեցան կսխալի ու նոր նոր փորձա-
նաց կհանդիպի»:

Յայտնի բան է որ գիտութիւնը քիչ քիչ
յառաջ երթալով կկատարելագործուի. վառն
զի միշտ անհաստատ մտքի տէր լինելով
մարդս, քիչ մը յառաջ մտածած անհարթ
մէկ գիտը՝ քանի մը վայրկեանէն իւրոյս կըն-
ծայէ բոլորովին նոր ու առաջինէն շատ ա-
ւելի տարբեր ու կոկ փոփոխութեամբ, եւ

այսպէս բոլոր մարդկութիւնը ի՞նչ միայն շատ
բանի խելք կհասցընէ ու կլուսաւորուի, այլ
եւ կցանկայ անդադար քննել, զննել, գոր-
ծագրել, ու օգուտ քաղել:

Մարդս իւր այս փոփոխականութեամբը
շատ նմանութիւն ունի իւր առօրեայ եւ
վտանգաւոր կեանքին անհաստատութեանը,
թէպէտ եւ կապրի նա աշխարհիս երեսը որ-
դուց որդի:

Ինչպէս որ ընդհանուր պատմութիւնը
շատ Ժամանակէ հետէ ուրիշ բան մը չէր՝
եթէ ոչ խառնաշփոթ հաւաքումն այլ եւ այլ
մասանց պատմութեան, անհարթ ու անկոկ
գրուածք առանց կապի եւ համաձայնու-
թեան, նոյնպէս ալ կենսագրութիւնը շատ
տեղ ուրիշ բան չէ: բայց եթէ Ժողովածոյ
գիրք մը, շատ կամ քիչ ճշգրութեամբ մար-
դոյ մը կենաց գիպուածներովը լեցուցած ու
մէկմէկու ետեւէ շարած, առանց չափու,
առանց իմաստի:

Եթէ կենսագիր մը բաւական համարի
գրի անցնել ւնի կոչումը որ ունեցեր է հան-
գուցեալը՝ աւելցընելով նորա ծնողաց անու-
նը. եթէ կենսագիր մը, կըսեմք, բաւական
համարի քանի մի թուականներ դնել, եւ ա-
ւարտէ այն օրն ու Ժամը գրելով՝ յորում
մարդը մեռեր է, եւ նշանակէ միանգամայն
նաեւ ւնի տեղը՝ ուր նորա ոսկորները ամ-
փոված են, այն կենսագիրն աշխատութիւնը
շատ գեղեցիկ է, կըսեն, առանց մեղադրա-
նաց. մինչդեռ եթէ ճիշդ կերպով դատելու
լինէին, այն աշխատութիւնը պէտք է աւե-
լի մանագրութիւն անուանէին քան թէ
կենսագրութիւն:

Թէ որ այն թերակատար կենսագրութեա-
նը մէջ գտնէ երեւելի դիւցազանց կամ ընդ-
հանրապէս այնպիսի մարդկանց գործքերը
ամփոփուիլէն, որք իւրեանց կենացը մէջ
երեւելի ազդեցութիւն մի ըրեր են մարդ-
կային ազգիս վերայ, այն Ժամանակը խիստ

քիչ ցաւ կղզայինք այնպիսի կենսագրաց աշխատութիւններուն վրայ:

Եւ յիրաւի, այնպիսի մարդկանց կենսագրութիւնն է որ մեծ ազդեցութիւն կընէ ապագայից: Պատմութիւնը մինչեւ ցայժմ արձագանգ կուտայ այնպիսի մարդկանց անուններուն. աշխարհս նոցա յիշատակն ու գործոց ապացոյցները կ'ապհսպնէ. մէկ խօսքով՝ բերնէ բերան անցնելով նոցա սխրագործութիւնքը հետզհետէ ազգային վարք եւ աւանդութիւն կ'առնան, որով եւ բոլոր ազգի մը այն մարդկանց հարազատ որդիքը լինելուն տարակոյս չմնար:

Ո՞վ արդեօք կ'համարձակի գրել նախնիքնի վարքը, առանց նկարագրելու դարուս սկիզբները Գաղղիացւոց ջերմատաքնապ գրութիւնը եւ նոցա մտաց խորտակիչ հեղեղատը, որովք բոլոր Եւրոպան տակնուրայ եղաւ. առանց գծագրելու նաեւ նոյն իսկ Եւրոպայի գրութիւնը, ուր գրեթէ կրակ ձգեց Գաղղիացւոց աշխարհակալը:

Ի՞նչպէս ուրեմն պիտի յարմարցնեմք այս խեղճ կենսագրութեան ձեւը այն մեծ պատկերահաններուն, քննաբաններուն, հովուապետներուն, թագաւորներուն. այլ եւ երեւելի բանաստեղծներուն, հանճարեղ մատենագիրներուն, խորագին բնապատումներուն եւ այլ այնպիսի մարդկանց՝ որոց ցանած սերմերը հետզհետէ աճելով ամէն տեղ ու ամէն ժամանակ պտուղ կուտան իրենց գիմովներուն:

Ո՞վ չգիտեր թէ մեզմէ շատ յառաջ այնպիսի աշխարհաշէն մարդիկ եղած են որ քնութիւնը ծանօթացուցեր են մարդկութեան, եւ որ շատ անգամ իւրեանց կենցաղօգուտ գիւտերն ու հնարքները յառաջ տանելու համար՝ կեանքերնին դրեր ու ելեր են աշխարհէս, այնպէս որ այժմ մեք առանց մտածելու նոցա բազմատեսակ ճգանց պտուղները վայելելով՝ ո՛չ նոցա անունները գիտեմք եւ ո՛չ նոցա պտտկաւելի ոսկրնե-

րուն դամբարանը, եւ գուցէ շատ անգամ վրաները կոխելով կանցնիմք միամտաբար:

Կենսագրութիւնը դեռ մանկութեան մէջ կ'առնուի, եւ զայն կատարելագործելու համար՝ անտարակոյս պէտք է պատմութեան արուեստին դիմել, թէեւ նոյն իսկ պատմութիւնն ալ — իբրեւ կատարեալ արուեստ — շատ ժամանակ չէ որ ձեւակերպեցաւ:

Մեք այսքանս գիտեմք որ ամենէն հին կենսագիրը Պլուտարքոսն եղաւ, իւր Կենսագրութիւն երեւելի արակց գրքովը. բայց այս անունն հռետորն ալ՝ աւելի փիլիսոփայական — կամ աւելի լաւ ըսեմք — վերացական ձեւ տուեր է իւր ոճոյն քան թէ պատմական:

Պլուտարքոսէն յետոյ մինչեւ մեր օրերը՝ ամենեւին մի զարմանաք եթէ ըսեմք որ չերեւցաւ կենսագրութեանց գիրք մը քիչ շատ ուշագրութեան արժանի, բայց ի Ֆոն-Թընելի Գովաստնական քերքէն, Պ. Միշոյի Ընդհանուր կենսագրութիւնէն, եւ Պ. Սէնթ-Պէօլի Բանասիրական պատկերներէն:

Ֆոն-Թընելի հեղինակութիւնը թէեւ մեծ չէ, բայց շատ նուրբ մտածողութեամբ գրուած է, ինչպէս յայտնի է ընթերցողացը: Պ. Միշոյի Ընդհանուր կենսագրութիւնը անպատճառ հարկաւոր է ճշգրութեան համար, թէեւ ըստ ինքեան ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ պարզ կենսագրական բառարան, իսկ Սէնթ-Պէօլի Բանասիրական պատկերները ասով աւելի յիշատակի արժանի են որ զուարճալի ոճ մը ունին, ուստի եւ մարդիկ կը գտնուին մինչեւ ցայժմ որ առանց գրքի բերանք կըսեն նորա քանի մի էջերուն բովանդակութիւնը: Բայց այս ալ պէտք է գիտնալ որ Սէնթ-Պէօլի իւր գրքին բանասիրական ձեւ տալու համար՝ երկգլխի հարցմունքներ շատ ըրած է, չմտածելով որ այնպիսի գիրք մը այսօրուան օրս, երեքհարիւր տարուան գանձ մը պիտի լինէր իւր հայրենեացը, թէ որ կենսագրութիւնը սովորական պատմութեան հետ իմիասին պահէր:

Խօսքերն իս մեր ազգին վերայ դարձնելով՝ աւելորդ չեմք համարիր յաւելցընել եւ զայս որ կենսագրութիւնը թէպէտ եւ շատ ժամանակ չէ որ քիչ շատ տեղիք ունեցեր է քանի մը ազգային օրագրաց եւ լրագրաց մէջ, սակայն բաւական չեն անոնք: — Բաւական չեն կըսեմք, ոչ եթէ անոր համար որ իբր թէ օրագիր կամ լրագիր հրատարակողաց գրուածքները պակասութիւն ունին կամ վայելուչ չեն կենսագրութեան. այլ անոր համար միայն՝ որ ուրիշ մարդիկ ալ (ուր որ հարկ համարուի) իւրեանց սրբազան պարտք ճանաչեն հետախոյզ լինել ու հարցովործով գտնել՝ գրել ըստ կարելոյն եւ առաքել առ հրատարակողս օրագրաց եւ լրագրաց նաեւ այն բարեյիշատակ Հայկազանց կենսագրութիւնքը, որ ժամանակ ժամանակ ապրելով աշխարհիս վրայ՝ մեր ազգութեան պարծանք եղեր ու անոր ապագայ բարօրութեանը համար իրենց այլ եւ այլ աշխատութիւնները թողեր են:

Օրինակի համար, որքան ցաւայի պակասութիւն է որ Մեսրոպ Դաւթեան Թաղիադեանցի նման պատմագրին ու բանաստեղծին, Ալամդարեան Յարութիւն Վարդապետին, Սալլանթեան Միքայէլ Արքեպիսկոպոսին, Ներսէս Ե Կաթողիկոսի նման բազմաթիւ Հայրապետին եւ այլոց աշխարհաշէն մարդկանց վերայ մանրամասն տեղեկութիւն չունիմք:

Կենսագրութիւնը, որպէս գիտութիւն, որպէս արհեստ, մանաւանդ թէ որպէս միջոց լուսաւորութեան, պէտք է մշակել, կատարելագործել այնպէս՝ ինչպէս որ կատարելագործուեցաւ պատմական արհեստը:

Յիսուն տարիէն աւելի է որ գրեթէ ամէն գիտնականը կվկայեն թէ ընդհանուր ազգաց իրականտար պատմութիւն մը կպակասի, որ

նոցա սեպհական երկիրներովն ու օրէնքներովը դրուած լինի, Բայց ինչո՞ւ համար չեն տեսներ ու չեն ըսեր նաեւ ընդհանուր ազգաց երեւելի արանց կենսագրութեան պակասութեանը համար, որով աւելի եւս զօրութիւն կառնու պատմութիւնը եւ պէտք եղածին չափ կվաւերանայ:

Տարակոյս չկայ որ այս կերպով կենսագրութեան արհեստը հեռ գհետէ յառաջ գնալով՝ ամէն ազգաց հետաքրքրական բան մը կգառնայ, ամէն մարդ ալ կսիրէ իւր գիւցազնը՝ թէ ոչ իւր բուն ձեւակերպութեամբը, գէթ երեւակայութեամբ տեսնել, անոր սիրագործութեանցը տեղեկանալ, եւ ինքզինքը անոր սերունդ ճանչնալով՝ նորա մեծագործութեանցը հետեւիլ:

Շատ լաւ կլինի որ իւրաքանչիւր մարդոյ կենսագրութեան գիմացը իւր կենդանագիրն ալ գրուի. բայց այս վերջինը ուր որ միջոց չկայ ձեռք բերելու, հարկ չէ ասոր համար մթութեան մէջ թողուլ երեւելի արանց կենսագրութիւնը. վասն զի այն ոչ միայն հասարակ պարտք է որ կարգամբ ու անցնիմք, այլ եւ մեծ յանցանք եւ ապերախտութիւն է զանոնք չճանչնալը:

Այսպիսի մարդիկը լոկ ճանաչեն ալ բաւական չէ, այլ նոցա ամէն մէկը ընդարձակ տաճար պէտք է ձեւացնել, այլ եւ այլ անդրիններով զարգարուած, այսինքն այնպիսի տաճար մը՝ որ ամէն ազգաց զարմանալու համար բաց մնայ միշտ, այն տաճարը կը սովորեցընէ մարդկանց յարգ բառին բուն նշանակութիւնը, եւ միանգամայն գովելի հպարտութիւն մը կզարթեցընէ բոլոր մարդկութեան սրտին մէջ:

Այս տաճարին մէջ ամէն ազգ իւր առանձին գաւիթը կունենայ. ամէն դար՝ իւր մեծանուն մարդիկը, եւ ամէն մարդկութեան բարերար՝ իւր անունը:

